

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

Gróf Dessewffy József és az alkalmi költészet

Közhelyes irodalomtörténeti állítás, hogy Dessewffy József nem volt különösebben jó költő. Bár legkedvesebb barátja, Kazinczy Ferenc a legmelegebben szólt a gróf verseiről, s az *Erdélyi Múzeum* patronálása után mindhalálig melléje szegődött Döbrentei Gábor sem fogyott ki a dicséretből és elragadtatásból, már a kortársak is mintha idegenkedtek volna költészetétől. Legközvetlenebb barátait leszámítva nem ismerünk komolyan vehető véleményt, mely Dessewffyt mint jó költőt tartaná számon, ám hogy közéleti tevékenysége mellett verseket is ír, széles körben ismert volt.

Tanulságos példaként álljon itt Széchenyi István 1825. október 14-i naplóbejegyzése, melyben a következőképpen tipologizálja az alsóház követeit: „Bezerédj az egyetlen gyakorlati koponya. – Nagy Pál orator genie Dessewffy költő. – Deák a legerényesebb.”¹ Hogy itt a költő szó valójában mit jelent, nem lehet tudni, a diéta kontextusában azonban inkább egyfajta ironikus célzás: a gyakorlatiasság és erényesség között a politikai megszólalás hatékony megszólalási formáinak egyéb módozatait emeli ki. S bár az országgyűlési paszkvilusoknak fontos politikai szerepük lehet, Dessewffy költő mivolta itt inkább lefokozásnak tűnik. Egy – már a *Hitel*-vita hevében – öt évvel később született naplóbejegyzésében a költőieskedés az ostobaság fokmérője lesz:

[1830. december 15.]: Mindennap ülések. Napról napra inkább érzem, mily járatlan vagyok a latin nyelvben és a magyar törvények formái terén. [...] Selina – Est[erházy] Sophie, Nandine a Taglatat ellen vannak, – D[essewffy József] – együgyű poéta etc. etc. Majd felelek neki – kíméletesen.²

A kortársak vélekedéseinél még egyértelműbben jelöli ki e költészet helyét az irodalmi partvonalon az utókor. Még Dessewffy két apologétája, a család tudós kutatója, Ferenczy József és a leszármazottak megbízásából ténykedő kassai Grusz Lipót is szkepszissel fordul a gróf versei felé. „Mint poéta, ámbár sokat irt, de a censura miatt csak keveset tett közzé” – írja Ferenczy.³ Ám mielőtt azt gondolnánk, hogy

¹ SZÉCHENYI István, *Napló*, vál., szerk., jegyz., utószó OLTVÁNYI Ambrus, ford. JÉKELY Zoltán, GYÖRFFY Miklós, Bp., Osiris, 2002, 350.

² *Uo.*, 598.

³ FERENCZY József, *Gróf Dessewffy József életrajza*, Bp., a szerző saját kiadása, 1897, 2. Ferenczy itt egy Döbrentei Gábornak írott levél szerénykedő formulájára utal. L. Gróf Dessewffy Jó-

a külső akadályok miatt nem tudott kiteljesedni e költői életpálya, sietve hozzátesszi: „nem is volt nagy költői tehetség, önmaga is szerényen dilettánsnak tartotta magát e téren, de mint író nagy hatással működött s irodalmunk legerősebb polemikus csatáit vívta meg.”⁴ Miután felsorolta, hogy Dessewffy az *Orpheustól az Auroráig* mely időszaki kiadványokban publikálta költeményeit, a versek értékéről újfent nyilatkozik: „Megénekelte mindenféle örömet és bánatát, családi és hazafias érzéseit, verselt hol unalomüzésből, hol meg költői sugallatának ösztönzésére [. . .].” Kéziratos versgyűjteményei „tele van[nak] alkalmi versekkel, melyeknek legnagyobb része ma már csak történelmi becsű, sokból még az is hiányzik, mert csak szűk kör számára készült, igen gyakran csak egyéni tisztelet és vonzalom kifejezéséül.”⁵ Grusz Lipót – nyilván Ferenczy nyomán – ugyanezeket az elemeket ismétli meg és variálja, kiegészítve azzal, hogy Dessewffy „versei nehézkesek, rimeik ott, ahol vannak, rosszak, költeményei verstani szempontból nem ütnek meg a mértéket.”⁶

Olybá tűnik, mintha Ferenczy és Grusz számára egyfajta nyűg volna, hogy Dessewffy verseiről is beszélniük kell. A későbbiekben ilyen kényszerhelyzet nem merült fel a szakirodalomban, s bár itt-ott találkozhatunk a „verselgető főúr” formulával, magukkal a versekkel senki sem foglalkozott. Dessewffy eszmetörténeti helyének kijelölése során Poór János tanulmányaiban legalább hivatkozik a versekre, de csak abban az értelemben, ahogyan azt Ferenczy javasolta: kortörténeti dokumentumként.⁷

Persze e bő százötven évben született kijelentések csak látszólag beszélnek ugyanarról a költészeti anyagról. Más verseket ismert Széchenyi, aki folyóiratokban és kéziratban olvashatta azokat, Ferenczy (talán utolsóként) a megjelent verseken túl ismerhette Dessewffy szinte összes kéziratos költeményét is, míg Poór János – miként én is – már csak azokat a kéziratokat forgathatta, melyek a két világháború után ránk maradtak.

Ferenczy azt írja, hogy négy kötetet látott a Dessewffy család levéltárában. Sajnos azt nem mondja meg, hogy pontosan hol látta ezen gyűjteményeket: Kassán, a családi archívumban vagy Dessewffy egykori kastélyában, Szentmihályt (a mai Tiszavasvá-

zsef Döbrentei Gábornak, 1818. március 26. Gróf DESSEWFFY József *Levelei. 1812–1843*, s. a. r., jegyz. FERENCZY József, Bp., Méhner Vilmos, 1888, 73.

⁴ FERENCZY, *i. m.*, 2–3.

⁵ *Uo.*, 42.

⁶ GRUSZ Lipót, *Dessewffy József gróf*, Kassa, „Szent Erzsébet”-Nyomda Részvénytársaság, 1917, 71.

⁷ A Dessewffy körüli eszmetörténeti kontextust kiválóan megrajzoló Poór a versek értékéről csak ennyit jegyez meg: „Rendszeresen verselt – bár költőnek közepes”. POÓR János, *Politizáló, művelt főúr. A fiatal Dessewffy József = Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc, MARGÓCSY István, Bp., Szépirodalmi, 152.

riban). Ma megtalálható három negyedret kötet a Magyar Országos Levéltárban,⁸ és egy ugyanolyan formátumú kötet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában.⁹ Hogy Ferenczy együtt látta volna e négy kötetet, elképzelhető, de nem valószínű. Elképzelhető, mert a négy kötet számos közös tulajdonsággal bír formailag, mégsem valószínű, mivel az előbbi három a kassai családi archívumból került Budapestre a két világháború között a Dessewffy család levéltárával együtt, míg az utóbbi a második világháború után, a szentmihályi kastély államosítása nyomán az Akadémiára. A ma látható kéziratcsomók státusza tehát meglehetősen kétséges, nem pontosan tisztázható ebből, hogy e füzetek pontosan mikor és milyen célból születtek, és milyen viszonyban állnak egymással. Annyi azonban bizonyosnak tetszik, hogy Dessewffy legalább két ízben megpróbálta sajtó alá rendezni verseit.

Előbb 1828-ban tett erre kísérletet, s ez a kötet volna meg az Akadémián. Cím-lapján ezt olvashatjuk: „Pro typo I^{mus} Liber. conferaolva van a’ Manilatoriumokkal”. Azaz: ez egy nyomtatásra szánt kötet, melyet a szerző saját kezével javított. (Dessewffy esetében ez a szokásos eljárás: a folyóiratokban beküldött verseinek másolati példányaiba is belejavít utólag – feltehetően a fejből diktált verset korigálja ilyenkor.) Fennmaradt a tervezett kötet előfizetési felhívásának tervezete is. Ebben megfogalmazza kiadásának főbb céljait, és részletesen ismertette az előfizetés módját, megjelölte az aláírások gyűjtőit. Nem tudni, hogy ez a felhívás csak tervezet maradt-e. Mivel a kiadó nincs rajta feltüntetve, talán itt akadhatott el a dolog. A felhívás mellett megtalálható a tervezett kötet tartalomjegyzéke 1839-ből, ami azt mutatja, hogy még egy évtized múltán sem adott fel kiadási terveivel.¹⁰

Másunnan is tudjuk, hogy az idős Dessewffy a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején újból elkezdte rendezni összes verseit. „Cenzurát nem igen félő verseim’ rendezéseivel már elkészültem, a’ cenzurát félőket most javitgatom, mert most még hármas cenzuránk van: a’ kormányi, melly jóformán szelidült, de még se pártatlan még, és nem emelte magát minden pártok fölibe, hanem olykor még maga is csak párt a’ másik, a’ szerkesztőké vagy kiadóké, kik olykor jó czélyből, olykor gögbül, az írók dolgozatain gyalulgatnak, a’ harmadik cenzura a’ tudatlan betüszedőké, vagy inkább a’ korrektoroké” – írja 1842. június 4-én bő fél évvel halála előtt Döbrentei Gábornak.¹¹

⁸ Gróf DESSEWFFY József *Versezetei a’ II^{ik} kötetben*; Gróf DESSEWFFY József *Versezetei a’ III^{ik} kötetben*; *A’ cenzúra félelmeit félő magyar Versek*. Mindhárom kötet megtalálható: MOL P95 3. cs. 3.

⁹ *Pro typo. I^{mus} Liber*. Megtalálható: MTAK Ms 10.229/b

¹⁰ [Jelentés gróf Dessewffy József verseinek megjelentetéséről, 1828] Megtalálható: MTAK MS 10.229/d

¹¹ Gróf Dessewffy József Döbrentei Gábornak, Sz[ent]mihály, 1842. június 4. MOL P91 10. cs. 75. Néhány hónappal később megismétli ígéretét: „Életírásomat jó lesz talán halálom utánra halasztani. Sok leveleimből, kivált a’ megaméihoz irottakbul, legjobban fognak

Az Országos Levéltárban található három kötet egyike valóban ezt a címet viseli (*A' cenzúra félelmeit félő magyar Versek*), ami arra utal, hogy e kötetek e kiadási terv előkészületi fázisában keletkeztek. Mindháromban találunk ceruzás bejegyzéseket az egyes versek sorsát illetően, s ez azt jelzi, hogy Dessewffy a kiadáshoz tovább akarta szűkíteni a verskorpuszt. A végső kötetbe tervezett verseket valószínűleg egy tisztázati, az ún. *purum*-kötetbe másolták – ez sajnos elkallódott. Mivel a kiadásra vonatkozó utólagos bejegyzések csak nehezen követhetők, nem lehet pontosan tudni, hogy a cenzúrárt félő és nem félő versek milyen sorrendben következtek volna egymás után.

Dessewffy minden bizonnyal akkor sem lehetett volna a magyar irodalom nagy költője, ha a tervezett verseskötetek megjelennek. Mégis balszerencsének tekinthető, hogy életében nem sikerült kiadnia költeményeit. Ha nem is volt komoly esélye arra, hogy komolyabb kanonikus rangot vívjon ki magának, talán látszott volna valami abból, hogy a Kazinczyval folytatott több évtizedes eszmecserek poétikai eszményei milyen költeményekben öltöttek testet, egyáltalán a gróf nyelvfilozófiai és irodalom-esztétikai nézetei hatottak-e saját költészetére. Persze ezek csak költői kérdések; látott már olyat a világ, hogy szabatosan kifejtett esztétikai teóriák a teoretikus írásaiban mintha nem működtek volna, s hát – valljuk be – Dessewffy esetében túlzás volna akár egy következetes esztétikai elmélet tételezése is. Hiszen a *Bártfai levelek*, mely – a Kazinczy- és Döbrentei-levelezés alapján bizton állítható – szerzőjük teorémáinak megvalósítási kísérleteként született és méltattatott, legalább oly mértékben talált süket fülekre mind a kortársak, mind az utókorban, ahogy a versek is.

*

A továbbiakban megkísérlem az egyetlen egészében ismeretes, sajtóra előkészített kötetkompozíció (1828) alapján kijelölni Dessewffy költészetének eszmetörténeti helyét. Nem arra keresem a választ, hogy jók-e ezek a versek, s nem egy elfeledett irodalmi érték újrafelfedezése a célom. Ezt azért fontos tisztázni, mert az én szememben az alkalmi költészet művelése nem jelent magában véve értéktelenséget, hanem azt egy olyan poétikai tradíció részeként kezelem, mely lehet, hogy e korban nem képvisel újdonságot (sőt!), de a 19. század első felében még nagyon is élő hagyomány lehetett.

Jókai Mór *Egy magyar nábob* című regényében (1854) nyilván nem hiteles kortanúként ábrázolta az 1825-ös esztendő, mégis tőle idézném fel az udvari, pénzért bármit megverselő, kevés eredetiséggel bíró poéta szerepét. Kárpáthy János archaikus és nemes hagyományokat lezüllesztő udvarában él Gyárfás, aki Gyöngyössi János verseiből lop sorokat, s aki az első alkalommal otthagyja patrónusát, amint egy pénzesebb

kiösmértetni mind gyengéim, mind jó tulajdonságaim. A' censurát nem félő verseim már rendbe vannak szedve, a' többieket most rendezem és iratom le. Esztendőre készen leszek azokkal is, ha élek, mert ez idén kezdem legelsőbben érzeni vénülésemet." Gróf Dessewffy József Döbrentei Gábornak, SzentMihály, 1842. október 11. MOL P91 10. cs. 75.

ügyfél (Kárpáthy Abellino) van kilátásban. Nem kiélezve, de a poéta és a versifikátor a 18–19. század fordulóján gyakran idézett ellentéte jelenik meg e figurában. A humanista Julius Caesar Scaligernek a jó fordításról írott szavai („ex alieno ingenio poeta, ex suo tantum versificator”) nyomán az ellentét a költői eredetiség közhelyszerű toposzává, egyfajta szerénységi formulává vált, s értelmeződött tovább. A Jókai-regény szereplője azonban e toposz továbbértelmezésének az útját is mutatja: az eredetiség kérdése részben a költészet társadalmi használatának kérdésköréhez vezet el.

A dichotómia használata és értelmezése persze nem egységes. Amikor Kölcsey Ferenc a Berzsenyi Dániel-kritika felütésében bevezeti a poéta és versifikátor különbségét, nyilvánvalóan nem a társadalmi kontextusra utal, viszont Csokonai Vitéz Mihály költészetének kritikájában a sorok között mégiscsak a körülményekre vezeti vissza a génusz kiteljesedésének elmaradását. Utóbbi esetben Csokonai debreceni neveltetését jelöli meg, ahol azon „mód, mellyel az iskolai falak közt a’ poesist tanítják, nem az Aesthetikusoknak módjok, hanem kulcs a’ deák literaturára ’s főképen a’ metrikának ismeretére”,¹² s a későbbiekben a Himfyvel történő összehasonlításban azért marad alul Csokonai, mert bár „Himfi a’ verselés (versificatio) mesterségét nem érti úgy, mint Cs. [. . .], ’s bár ez [tudniillik Himfy] is némellykor nem elég csinos, de még is egy szebb természetnek hangja az, mellyet ő zeng.”¹³ Kazinczy még tovább megy ennél, s Csokonai versifikatori szerepét egyértelműen a pénzszerzéshez köti. Nevezetes *Muzáron*béli bírálatában egyenesen azt állítja, hogy „Csokonay, a’ maga nagy könyösége ’s elmélkedéseinek villogtatásai által, már iskolájiban elérte a’ celebritást, ’s a’ tömjén’ füste elszedítette”,¹⁴ majd felidézi Csokonainak a gróf Rhédey Lajosné született Kácsándy Terézia nagyváradi temetésén tanúsított botránnyos és illetlen viselkedését.¹⁵

E sokat kárhoztatott költészeti szerepminta – mint azt a szakirodalom több ízben kifejtette – barokk poétikai tradíciókban gyökerezik.¹⁶ A versifikátor tipikus műfajai

¹² KÖLCSEY Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály’ munkájának kritikai megítélések* = K. F., *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I.*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 40.

¹³ *Uo.*, 46.

¹⁴ KAZINCZY Ferencz, [*Csokonai Vitéz Mihály verseiről*], *Muzáron*, 1829/4, 59–60.

¹⁵ A poéta és versifikátor ellentét értelmezéséről a nagyváradi temetés kontextusában l. SZILÁGYI Márton, *Poéta vagy versifikátor? Csokonai Vitéz Mihály konfliktusai Nagyváradon, 1804-ben* = UÓ, *Határpontok*, Bp., Ráció, 2007, 78–91.

¹⁶ Vö. BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1971 (Irodalomtörténeti Füzetek, 72), 62–78; BÁN Imre, *Losontzy István poétikája* = UÓ, *Eszmék és stílusok. Irodalmi tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1976, 215–228; MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., Akadémiai, 1974 (Irodalomtörténeti Könyvtár), 126–155; A kérdésről legutóbb: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi*

egy reprezentatív, *udvari* nyilvánosság szerkezetébe illeszkednek, egy olyan nyilvánosság keretében, melynek formái az új kommunikációs szokások terjedése miatt egyre szűkösebb körben jelentkeznek, s melynek gesztusrendszerét az oktatás még hosszú ideig közvetíteni fogja. A Dessewffy család nevelési elvei kapcsán már érintettük azt a kettőséget, melynek értelmében egyszerre éltek tovább a barokk reprezentatív formák és mellettük egy újabb antropológiai modell nevelési gyakorlata.¹⁷ Nyilván nem véletlen, hogy éppen Csokonai költészete kapcsán éleződött ki a vita Kazinczy és Dessewffy között: Csokonai személye jól köthető egy iskolai közeghez, alkalmi verseit tudatosan vállalta, azaz olyan poétikai kódokat szólaltatott meg, melyet egy neoklasszicista idealizáló esztétika kitiltott a szépség jól körülhatárolt területéről.

Dessewffy verseskötete sajátos helyet foglal el e tradíciók metszéspontján. Mintha egyfajta egyeztetési folyamat venné kezdetét, mely megkísérli számba venni mindazt, ami egy tradícióban értékes, s mindazt, ami e tradíciót az újabb követelményeknek megfelelően átformálja. A költészet ily módon egyfajta sajátos konverzáció, ahol bizonyos poétikai tradíciók megméretnek, bizonyos poétikai formák csiszolódnak, hogy értékelhetővé váljanak a szép iránt fogékony, átesztétizált életre vágyó közönség számára is.¹⁸

Az alkalmiságtól való elszakadás módja lehetett volna, hogy Dessewffy nyomtatásban akarta megjelentetni verseit, méghozzá – a fennmaradt előfizetési felhívás alapján – oly módon, hogy az ne saját költségén jelenjen meg. A tervezett három (tizenkettedrét) kötethez Dessewffy ezer vásárlót irányzott elő. Ahhoz képest, hogy Trattner János Tamás nem sokkal korábban arról számolt be, hogy egy sikeres könyv csak öt év alatt megy el ezer példányban, s háromszáz példánynál többet csak a legritkább esetben érdemes nyomni,¹⁹ a megcélzott mennyiség finoman szólva is irreálisnak tűnik.

A kérdés már csak az, hogy a *Bártfai levelek* látványos kudarcából mit sem okuló gróf miért nem adta ki verseit saját költségén. Az előfizetési felhívás azzal érvel, hogy

irodalmi programok a 19. század első felében. (Fáy András irodalomtörténeti helye), Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2000 (Csokonai Könyvtár, 21), 175–182. A mesterkedő költőkre vonatkozóan legutóbb I. *Mesterkedők. Antológia*, szerk., bev. KOVÁCS Sándor Iván, jegyz. KERNER Anna, s. a. r. CSILLAG István, Bp., Korona, 1999; KESZEG Anna, *Kötetszerkezet és reprezentációs írásbeliség. Gyöngyössi János verseskötetei*, Kézirat, 2009.

¹⁷ L. VADERNA Gábor, *Nevelés és Bildung. A Dessewffy család és a gyermeknevelés a 19. század első felében*, Sic Itur ad Astra, 2009/59, 117–148.

¹⁸ Megkockáztatom, Margócsy István dilemmáját továbbgondolva, hogy Szerdahely György Alajos költői munkáinak és esztétikájának diverzitása is egy hasonló helyzet megoldási kísérleteként oldható fel. MARGÓCSY István, *Szerdahely György művészetelmélete*, ItK, 1989/1–2, 6.

¹⁹ KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Bp., Balassi, 1997, 85–86.

a szerzőnek nincs pénze, s rögtön az első bekezdésben azon kesereg, hogy a szellemi javak nem nyerneek megfelelő jutalmat:

Jobb és több fizetése lévén többnyire a' kéznek és a' maroknak, vagy némelly más tagnak is, mint a' Fejnek, az a' kis elme-tehetség, melyet az Aláírtal közleni akart a' természet, szintűgy eddig elé olly keveset hozott be neki, érzeményei pedig annyira Fogyasztották mindég erszényét, hogy a' jelenlévő mostoha idők sanyarúságaitól sarkaltatván, eltökéllette magában e' két tetemes bajnak ezután valami orvoslást keresni.

Persze némileg kételkedve olvashatjuk e panaszokat, hiszen arról a Dessewffyról van szó, aki pénzelte az *Erdélyi Múzeum* megjelenését, aki néhány évvel korábban még Barczafalvi Szabó Dávidnak az örökmozgó megépítését vállaló utópisztikus terveire is nagyobb összeget költött, aki szép summát áldozott a miskolci színház elindításáért, akinek a pénzből ekkoriban rendszeresen nyomták a *Felső Magyar Országgi Minerva* példányait, s aki néhány éven belül a saját költségén és nagy példányszámban jelenteti meg *A' „Hitel” című munka' Taglalatja* című könyvét.²⁰ Feltevésem szerint Dessewffy, aki maga is folytat mecénátúrát, már úgy gondolja, hogy a versek értékét az olvasóközönség ízlésitélete határozza meg, s ez a *common sense* oly erős lábakon áll, hogy anyagilag is visszaigazolja a költő munkáját. Paradox módon épp a magyar irodalom egyik bőkezű mecénása kényszerül arra, hogy azt bizonygassa: versifikátorként nem kényszerül máshoz (voltaképpen saját magához) adományokért folyamodni, hanem poétaként a művelt olvasóközönség vásárlási kedve fogja visszaigazolni költészetét.

Ha gazdag volnék, és gyermektelen, a' magam költségén nyomtatnám ki verseimet, és ingyen kedveskedném velek azoknak, kiknek tetszenének, – ha kevés'bbé mostoha időben élnék, meg elégedném a' nyomtatási költség megfordúltával, de a' mostani körülállásokban, olly kevésé szégyellek nyerni valamit azon, a' mit nem nyereség okáért írtam, valamint az nem szégyelli nyereséggel eladni paripáját, ki azt nem eladásra nevelte, és nem azért adja el, mert a' vevő az nélkül el nem lehetne, hanem, mivel ő mint eladó, a' pénz szükit kezdi érezni. –”

Talán nem véletlenül jelenik meg a versifikátor, a kolduló, magát anyagi javakért kiszolgáltató költő a kötet egy csipkelődő epigrammájában is (*Válasz egy kolduló poétához*):

Desewffy Józef én Farkast arra kérem,
Maradjon untalan Féboszban testvérem,

²⁰ Dessewffy mecénási tevékenységéről l. FERENCZY, *i. m.*, 105–107; GRUSZ, *i. m.*, 19–22.

'S tiz forintnál többet mivel nem kap tőlem
Azért galád csúfot ne űzzön belőlem.
Tudja, hogy a' kérő 's adó Poetának
A Múzsák egyedül hanggal szolgálnának,
Halhatatlanság kell a jó vers számára,
De tiz forint is sok rekedő nótára.

Farkassal kapcsolatban négy verssel később még egyértelműbben nyilatkozik (*Lónyay Gábor első alispányhoz*): „rossz vers rágó”-nak nevezi, s együtt emlegeti azon alávaló lelkekkel, akik mind a „népet”, mind a „thrónt” rontják. Valószínűleg a kor ismert alkalmi költőjére, (Berei) Farkas Andrásra utal itt, aki életében arra tett nagyszabású kísérletet, hogy az alkalmi költészet reprezentatív formáit az új technikai médiumok segítségével újrafogalmazza: elképesztő ütemben, (egy jeles irodalmár Petőfi-metaforáját némileg átformálva) amolyan „archaikus irodalmi iparlovagként” termelte az alkalmi költeményeket. Nyilván Farkas azért is lehetett vörös posztó a kortársak, így Dessewffy szemében, mert unikális újításával egy olyan poétikai formát mentett át, s űzött nagy sikerrel, mely a pillanatnyi érdeket előbbre helyezte a Múzsák hangjánál, ami pedig a jó vers számára a halhatatlanságot biztosította volna.²¹

Dessewffy verseit olvasva mégis az a benyomásunk, hogy a bírált *mesterkedők* bizonyos poétikai eljárásait meglehetősen híven követi. A *silvae* műfajának statusi tradícióját ez esetben elvethetjük (Dessewffy a rögtönzés helyett az akár évekig tartó kimunkálást tartja erénynek, s nem követi a statusi kompozíciós elveket sem),²² ám bizonyos versekben az alkalmi költészet műfajait imitálja. Pontosabban: olyan műfajokat, melyek a későbbiekben, egy-két évtizeden belül egyértelműen az alkalmi költészet körében tárgyaltak. A kötetben találhatunk sírfeliratot (*epitaphium*),²³

²¹ KNAPP Éva, *Populáritás és literátusság között: Berei Farkas András, a vándorpoéta és könyvtáros*, Könyv és Könyvtár, 25(2003), 179–246; KNAPP Éva, *Egy bódmezővársárbelyi vándorköltő viszonytárságai. Berei Farkas András élete és munkássága (1770–1832)*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2007.

²² Publius Papinius Statius az I. században élt római költő. Az általa teremtett *silvae* az alkalmi versek kompozícióját jelenti. A 18. században nagy hatása volt a költészet ezen irányára. Erről l. Wolfgang ADAM, *Poetische und Kritische Wälder. Untersuchungen zu Geschichte und Formen des Schreibens 'bei Gelegenheit'*, Heidelberg, Carl Winter, 1988, 31–81; HÁSZ-FEHÉR, *z. m.*, 171–175.

²³ Például: *Gróf Ráday Pálné Katinkája' sír-emléke; Soos Lászlónak Szacsurban Zemplén Vármegyében állított emlékére*

gyászéneket (*epicedium*),²⁴ nászdalt (*epithalamium*),²⁵ dicsérő éneket (*encomiasticum*),²⁶ s olyan verseket is, melyek tematikusan illeszkednek a mesterkedő költészetbe.²⁷ Másutt Dessewffy olyan alkalmi verseket emel kötettervébe, melyek még a barokk poétikákból is többnyire hiányoznak. Példának okáért találunk több olyan költeményt is, melyeket feltehetően valamely emlékkönyvbe írt, onnan kiemelve kötetébe illesztette s nyomtatásra szánta azokat.²⁸ Az emlékkönyv, az *album amicorum* verseinek megjelenése 1828-ban talán furcsa, de nagyon is korszerű vonása Dessewffy kötetének. Egyfelől a nyomtatott megjelentetés nemcsak az alkalmiságba rögzíti a verset, hanem éppenséggel kiszakítja onnan,²⁹ mivel további jelentőséget tulajdonít neki. Másfelől az alkalmi verseknek ez a legalább Goethe óta önálló műfajként is számon tartott formája³⁰ éppen ekkoriban, a húszas–harmincas évek fordulóján jelenik meg a magyar folyóiratokban és verseskötetekben.³¹

Amikor Dessewffy a reprezentatív nyilvánosság alkalmi formáihoz nyúl, a megverselt eseményeket áthelyezi a mindennapi élet átesztétizálásának irodalmi programjába. Azáltal, hogy kötetében jelentetné meg őket, nemcsak az adott eseményt minősíti át költői alkalommá,³² hanem az emberi élet mindennapi mozzanatait már eleve csak esztétikailag képes értékelni. Az egyes versek és a kötet kompozicionális egysége egyaránt erre utal, s eme költői többletet – a horatiusi költészettan megidézésével – az előfizetési jelentésben tudatosan vallja is:

Mivel pedig soha egész életében nem írt egyetlen egy verset is vagy erköltsi, vagy tudományos, vagy hazafiúi cél nélkül, nem igen retteg

²⁴ Például: *A' hires és szerencsétlen lengyel Gróf Potoczky Ignác, egyetlen lánya Krisztina' sír-emléke mellett; Gróf Wartensleben Wilmos Generál hátrabagyott három fiaiboz és leányaiboz; Válasz Kazinczy Ferenczhez Iphigenia Pszükbarion' lánya baláalakor*

²⁵ Például: *Kapy Klári menyegzője; Gróf Rhédey Lajoshoz*

²⁶ Például: *Az öreg Herczeg Csartorinszky Ádámboz; Horváth és Gludovác, urakhoz*

²⁷ Ilyen például az 1797-es nemesi felkelés után lenyírt bajuszra írott verse (A felkelés után elnyírt bajuszom' emlék-írása), vagy a szembajának boráztatással történő orvoslásáról írott poema (Aranyka Györgyhez, midőn szem-fájdalmimat bor-áztatással gyógyítanám), mely összevethető Édes Gergelynek hasonló versével (Egy nyolcz hétig tartott szemfájás' ideje alatt).

²⁸ Például: *'Su'sanni Nániboz; Végh Istvánné született Gróf Almásynéhoz*

²⁹ Az alkalmi költészet hanyatlását a nyomtatott kultúra terjedésének kontextusában magyarázta: Bertrand Harris BRONSON, *Facets of the Enlightenment*, Berkeley, University of California Press, 1968, 302.

³⁰ Goethe és az alkalmi költészet diskurzusához l. Ernst M. OPPENHEIMER, *Goethe's Poetry for Occasions*, Toronto, University of Toronto Press, 1974.

³¹ HÁSZ-FEHÉR, *i. m.*, 198–205.

³² Mint arról Hász-Fehér Katalin Kazinczy kapcsán írt: *uo.*, 178.

attól, hogy akár a' jelen, akár a' jövő kor mondja Költeményeiről: versus inopes rerum, nugaeque canorae.

A versek a kötetben időrendben követik egymást, a dátum és a hely mindig gondosan meg van jelölve. Az 1787 és 1816 között született versek így látszólag véletlenszerűen következnek, hiszen megszületésük alkalma esetlegesnek tűnik, ugyanakkor olyan szerkesztői gesztusokat figyelhetünk meg, melyek jelzik: közel sem véletlen, hogy éppen ezek a versek és éppen így kerültek egymás mellé. E harminc év során ugyanis egy sajátos fejlődéstörténet, egyfajta *Bildungsgeschichte* alakul ki a versek sorozatából, mely a kötet arany Metszésénél, időben pedig a bemutatott pályaszakasz felénél (1801-ben) elhelyezett két önértelmező párversbe torkollik: a *Panaszaim* című vers a költő hányattatásait meséli el, a *Vigasztalásaim* című költemény pedig életútjának pozitív eseményeit.³³ A klasszikus arányosság eme kiténtetett pontján összefoglalja, lajstromozza élete addigi eseményeit, s ezzel mintegy visszafelé narrativizálja a korábban konkrét helyzetekhez kötődő verseket, s azokat az addig vezető út állomásaiként állítja be. A hátralévő részben felerősödik a haza sorsáért aggódó, a klasszikus virtust követve politikai szerepet vállaló főnemes portréja.³⁴

A nevelési történet első felében az egyén ki van szolgáltatva érzelmeinek, s ez főként a szerelem utáni vágyódásban jelentkezik. Rögtön a harmadik vers (*Ámor bosszúállása*) egy tanmese arról, hogy miközben a költő felnőtt, Ámor gyermek maradt, s míg a gyermek költő korábban nem játszott Ámorról, bosszúból az megsebezte őt felnőtt korában, s immár a gyermek isten játszik vele. A következőkben több olyan költeményt olvashatunk, ahol Ámor csábítása pusztán vágyakozásként jelenik meg: *A' fűredő Flóra* című költeményben egy tengerben fürdő leányt les meg a költő, majd ellenáll a csábításnak, hogy utána eredjen a vízből kikelő nimfának,³⁵ értesülhetünk egyéb csábító asszonyokról (*Az ifjú Szerencsynéhez*). Amikor – a következő lépésben – a szerelem elkezd beteljesedni, a testi vágyaknál már jóval többről van szó. Az *Ámor születése* című versben például Ámor az, aki a békességet elhozza a világra, olyan

³³ A panasz és vigasztalás elválasztása ismert elem a barokk költészetben, mely a mesterkedőknél is tovább él. L. például Édes Gergely egész verseskötetét: ÉDES Gergely' *keservei és nyájjaskodásai*, Vátzonn, Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, 1803.

³⁴ Természetesen ennek is vannak barokk mintái. Elegendő itt csak arra utalnunk, hogy Moesch Lukács poétikai iskoladrámája költészettanát éppen egy életút, történetesen egy főrangú életpálya elbeszélésére fűzi fel. (L. BÁN, *Irodalomelméleti kézikönyvek. . . , i. m.*, 62–78.) Az életútról mint kompozíciós elvről l. még: ZEMPLÉNYI Ferenc, *A szerkesztett verseskötet megjelenése az európai irodalomban. (Vázlat)*, ItK, 1999/5–6, 626–634.

³⁵ E vers kéziratán mellel jóval látszik az utólagos szerkesztői szándék. Az érzékeny leírás utolsó tizenhat sorát, mely a látvány leírását a költő lélektani dilemmájára viszi át, utólag toldották hozzá a vershez.

magasabb rendű értékeket közvetít az emberek felé, mintha egyenesen a második parúzia következett volna be:

De hogy a kis Ámor lány méhéből,
Kirepült, mint szelid galamb hó fészkeből
Meggzűntek a' csaták, boszús vér-ontások,
Meg a' dühös prédák, a sunda lopások,
Az napon nem rezge hab sík tengereken,
Felhótske se lengett kiderült egeken,
Hűs Zefiren kívül, más szél nem lehellett,
Hegy, rét, fa kivirult lány szellőcske mellett,
A' futó patakok hamarább érkeztek,
Sűrűbb árnyék alatt szökve csörgedeztek,
Galambok párosan együtt bulikáltak,
A szép pávák is szép dalokban felszálltak,
Tánczra felizmúltak a súlyos betegek,
Hullaszták gyér-havas hajikat öregek,
Töprekedők is, csak örömmek indultak,
Iffiak hevültek, a szüzek pirúltak.

A természet ünnepel, a betegek táncra perdülnek, az öregeknek hajuk nő. Ámor maga a vitalitás, maga az életerő, s az egyén felnövekedésének lényege, hogy nem pusztán aláveti magát ezen erőnek, hanem megtanul vele élni. Ez a szerelem egyrészt felette áll a társadalmi szokásoknak, egy versében (*Vallomás*) arról ír például, hogy minő gyalázat, hogy nem adták hozzá szerelmét, mert lutheránus volt, s ostoba felekezeti előítéletek mozgatták a rokonokat. S ez a szerelem másrészt egyenesen újraformálhatja a társadalmi praxist, amennyiben a virtus szolgálatába állítható.

A kötetbe rendezett *epithalamiumok* egy-egy példázatot fejtenek ki arról, hogy Ámor hatalmával hogyan kell bánni, s a megfelelő erénnyel párosítva miként szolgáltatathat földi boldogságot. A Tahy Károly és Kapy Klára esküvőjére írt nászdal (*Kapy Klári menyegzője*, az ilyenkor szokásos utalásokkal a hamarosan eltöltendő nászéjszakára) egy kis történetet ad elő, ahol a menyasszony szemérme és a szerelem csábítása közül nem tud választani, s rokonainak kell őt meggyőzni arról, hogy bizonyos erények éppenhogy egymást erősítik. A *Gróf Rhédey Lajoshoz* írott nászdal a házassághoz vezető szerelem kibontakozását meséli el: a másodsor nőszülő Rhédey, aki már a közéleti pályán bizonyította erényességét, egy revelatív természeti élmény során, Tokaj hegyén esik másodsor is szerelembé, s ily módon összhangba hozatnak az erényes, hazafias életvitel és a természet által közvetített érzelmek.

Az eljövendő feleség ideálképét is meg lehet előre alkotni, hiszen az érzékeny ember tisztába tud jönni vágyaival, ismeri saját erényeit és gyakorolja is azokat. A *Feleségem'*

idealja című vers hosszasan sorolja az ideális feleség tulajdonságait és leendő háztartási szokásait, s természetesen a legfontosabb elvárt tulajdonságainak igazodniuk kell a férj erényeihez:

Jobban a hazát még Uránál szeresse
Mit mondok, irok, azt értse, 's érezhesse,
Ajka magyar hangot fülelmen ápoljon,
Ne szüntelen idegent fecsegve ajkoljon.

E vers már az említett arany metszés után olvasható. A szerelem bizonytalansága itt már alapos önismereten nyugvó konkrét tervekben jelentkezik, amit hamarosan tettekre is vált: megjelenik a feleség, Laura alakja (*A' láng*):

Mint a világgal adós kékellő láng a viasznak
Szét-olvasztja havát; 's az enyészőt lágyra folytatja,
Engemet úgy lágyit tűz-fénylete Laura szemének,
És szintűgy szopom én viaszos kebelébül a mézet
Mint a körös levegő szivja a' gyertyámnak a lángját.

Az érzékeny lélek érési folyamata nemcsak a szerelmi költészetben keresztül követhető nyomon, s ahogy a szerelem egyre inkább a virtushoz kapcsolódik, úgy idő haladtával az élet egyéb területein is egyre hangsúlyosabbá válnak a hazafias erények. Például a korai versekben „vagyártársasság”-nak nevezett barátság érzékeny formái a kötet második felében már csak a haza sorsáért érzett felelősség tükrében értelmezhető.³⁶ A versek megszólításai itt nemcsak a megszólalás alkalmát jelzik, illetve a diszkusszió tárgyára utalnak, hanem a megszólítottakban Dessewffy olyan követendő példákat óhajt felmutatni, akiknek a virtuális – elsősorban arisztokrata – közössége garantálhatja a klasszikus erények továbbélését. Itt érhető tetten az előfizetési jelentésben említett „vagy erköltsi, vagy tudományos, vagy hazafiúi cél”, mely az egyes versekben a (horatiusi vagy másunnan származó) *varietas*-elvnek megfelelően egymástól külön, mégis újból meg újból felbukkan, s melyet összetartanak az életutat elbeszélő verskompozíciónak az arányosságra ügyelő eljárásai. A kötet így válik a mindennapi élet átesztéziált példáinak a sorozatává, mely egészében maga is egy példát mutat fel.

A kötet előfizetőinek gyűjtője sem lehetett akárki. Az előfizetési jelentés az éppen lezárult országgyűlés után a diéta tekintélyes, reformer, s természetszerűleg többségükben arisztokrata tagjait és követeit nevezi meg: gróf Széchenyi Istvánt (az Akadémia és a Nemzeti Casino alapítóját), (Felsőbüki) Nagy Pált (aki ismert politikus, a diétán Sopron vármegye követe volt), Uzovics Jánost (aki korábban a börtönt is megjárta, miután 1822-ben báró Eötvös Ignác királyi *ambulans*nak a nemesi jogokra hivatkozva

³⁶ Például: *Gróf Eszterházy Miklóshoz; Lónyay Gábor első Alispányhoz*

nem engedelmeskedett), báró Mednyánszky Alajost (aki ekkoriban egy állami bizottság tagjaként a magyar közoktatás reformján dolgozott, s aki maga is írt szépirodalmi műveket), gróf Teleki Józsefet (aki ekkor az Akadémia tervének kidolgozására megbízott választmány elnöke, később pedig az Akadémia első elnöke), gróf Andrássy Györgyöt (az Akadémia egyik bőkezű alapítóját), báró Perényi Zsigmondot és báró Wesselényi Miklóst (a főrendi ellenzék két vezéralakját). Az előfizetési jelentés arról tájékoztat, hogy a pénzt a frissen alapított kaszinóba kell beküldeni, s felszólítja az országgyűlés követeit, hogy fizessenek elő:

Megkérettetnek a' Vármegyék' mostani Országos Követjei, kedves Társaim, hogy a' szerént, a' mint Aláírókat gyűjtenek, 's ezek tulajdon kezek' írásával, az előfizetésre való akaratjokat kinyilatkoztatják, ezen tulajdon kéz írásokat a' Pesti Sokadalmak' alkalmával, a' fent említett Nyoltz pénz Beszedő közül, a' hoz, a' kihez az alá íróknak tetszeni fog haladék nélkül folytában még e' folyó esztendő vége előtt biztos alkalmatossággal elküldeni méltóztassanak.

Dessewffy számára tehát a verseskötet megjelentetése alapvetően politikai tett lehetett volna, egy társadalmi minta közvetítése, egy követendő nemes példa adása, egyúttal egy költői önarckép megfestése. A reprezentatív nyilvánosság formáinak követése a hagyomány aktív átértékelését is jelenti, hiszen éppen a reprezentativitást őrzi meg, ugyanakkor megkísérli átfogalmazni az éreynközségként értett politikai közösség nyelvére. Némi malíciával jegyzem meg, hogy a gróf minden bizonnyal nem szűkölködött önbizalomban, amikor azt gondolta, hogy saját életének példaszerű voltát ilyen széles körben, és ráadásul ellenszolgáltatás, a kötet ára ellenében közvetíthesse. E törekvése a jelek szerint csúfos kudarcot vallott: a kötet nem jelent meg, sőt mi több, egy-két éven belül a Conversations-Lexikoni pörben az ifjú Bajza József éppen arisztokratizmussal fogja vádolni őt.